

8D02310 – «Филология» білім беру бағдарламасы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін ұсынған Жусубалина Жанат Мейрбековнаның «Қазақ медиамәтінің құрылымындағы англицизмдердің қолданылуы (лексика семантикалық және когнитивтік прагматикалық аспектілер) тақырыбындағы диссертациялық жұмысының

АНДАТПАСЫ

Диссертациялық жұмыстың жалпы сипаттамасы. Диссертацияда қазақ тіліндегі медиамәтіндердегі англицизмдерге лексикалық, семантикалық, когнитивтік, прагматикалық аспектілері тұрғысынан талдау жасалынады. Зерттеудің теориялық және методологиялық негізінде заманауи лингвистикалық әдістерді қолдана отырып, англицизмдердің лексикалық, семантикалық, когнитивтік, прагматикалық аспектілері интралингвистикалық және интегративтік әдіс-тәсілдер бойынша кешенді түрде қарастырылады. Диссертациялық жұмыста қазіргі қоғамдағы тілдік өзгерістер мен әлеуметтік-мәдени трансформациялар арасындағы өзара терең байланыс айқындалып, қазақ тіліндегі медиамәтіндерде қолданылатын англицизмдердің лексикалық, семантикалық, когнитивтік және прагматикалық ерекшеліктері жан-жақты талданады. Зерттеу нәтижелері лексикалық кірігу тетіктері мен тілдік ықпалдастық процестерін сипаттап, бұл бағыттағы ғылыми ізденістерге елеулі үлес қосады.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі: Зерттеу жұмысы бірқатар факторларға байланысты қарастырылады, сол арқылы олардың ішіндегі теориялық және қолданбалы аспектілерді ажыратуға болады. Бүгінгі жаһандану заманында ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы және медиа кеңістіктің белсенді жұмыс істеуі жағдайында ағылшын тілінің басқа тілдерге, атап айтқанда орыс және қазақ тілді медиамәтіндерге тез енуі байқалады. Бұл процестің ең айқын көріністерінің бірі - кірме сөздер және медиа коммуникацияның әр түрлі саласында англицизмдерді белсенді қолдану зерттеудің өзектілігін көрсетеді.

Ғылыми бағыт тұрғысынан медиамәтіндердегі англицизмдерді зерттеу лингвистикалық байланыс процестерін, тіларалық өзара әрекеттесуді және лексикалық бірліктердің семантикалық және прагматикалық сипаттамаларының өзгерістерін зерттеудің маңызды аспектісі болып табылады. Ол когнитивті лингвистика, прагмалингвистика және медиалингвистика сияқты лингвистиканың қазіргі заманғы бағыттарымен ұштасады, мұнда тілдік бірліктерді нақты дискурсивті жағдайларда қолдану динамикасында зерттеу басымдыққа ие.

Ғылыми өзектілігі тұрғысынан медиа дискурстағы англицизмдерді зерттеу кірме бірліктерін ұлттық тіл мен мәдениеттің ерекшеліктеріне бейімдеу кезінде пайда болатын когнитивті және семантикалық өзгерістерді талдауға кең мүмкіндіктер ашады. Англицизмдердің когнитивті-прагматикалық әлеуетін зерттеу психикалық тұжырымдамаларды бейнелеу

ерекшеліктерін, сондай-ақ адресаттың санасында белсендірілген интерпретациялық механизмдерді анықтауға мүмкіндік береді. Лексика-семантикалық аспектіде англицизмдерді полисемантизациялау, мағыналардың ауысуы, қайта түсіндіру және жаңа контексте жұмыс істеу маңызды қызығушылық тудырады.

Практикалық маңыздылығы тұрғысынан, медиамәтіндердегі англицизмдерді зерттеу тілдік әсер ету мен өзгеру механизмдерін тереңірек түсінуге ықпал етеді, қазіргі медиа дискурстың үрдістерін анықтауға мүмкіндік береді, сонымен қатар тіл саясаты бойынша ұсыныстар әзірлеуде, аударма жасауда, медиалингвистика мен стилистиканы оқытуда қолданыла алады. Сонымен қатар, зерттеу нәтижелері журналистика, PR, маркетинг және мәдениетаралық коммуникация мамандарын қызықтырады.

Осылайша, медиа мәтіндердегі англицизмдердің лексикалық-семантикалық және когнитивті-прагматикалық ерекшеліктерін қарастыру қазіргі лингвистиканың өзекті міндеттері мен медиаортаның практикалық қажеттіліктеріне жауап беретін ғылыми негіздеме болып табылады.

Тақырыптың ғылыми даму дәрежесі. Лексиканы, оның ішінде англицизмдерді қарызға алу мәселесі шетелдік және отандық лингвистердің, оның ішінде қазақстандық зерттеушілердің назарын аударған өзекті және көп қырлы тақырып болып табылады. Қазақстандық тілтануда кірме сөздер, олардың қазақ тіліндегі жіктелуі, бейімделуі және қызметі мәселелері А. Байтұрсынов, Р. Сыздық, Қ. Әбдуәли, Ш. Құрманбайұлы, А. Бисенгали және т.б. ғалымдардың еңбектерінде қаралды. Олар лексикалық кірігу құбылысын және олардың қазақ әдеби тілінің дамуындағы рөлін теориялық тұрғыдан түсінудің негізін қалады.

Жаһандану жағдайында ағылшын тілінің қазақ тіліне әсерімен байланысты заманауи зерттеулер З.М. Базарбаева, М. Балақаев, М. Серғалиев, К. Аханов, Ә.Қ. Сейдамат, Г.А. Досжан, Д. Байдрахмановтың еңбектерінде көрініс тапты, олар англицизмдердің медиа, маркетинг, IT және жастар жаргонын қоса алғанда, коммуникацияның әр түрлі салаларына енуін қарастырды. Шетел сөздерінің қазақ тіліндегі бейімделу тетіктеріне, олардың фонетикалық, морфологиялық және семантикалық трансформацияларына, сондай-ақ олардың игерілу дәрежесі мен жиілігіне ерекше назар аударылады.

Медиалингвистика тұрғысынан Ш. Құрманбайұлы, А.Ж. Жұмағұлова, Р.Қ. Өмірбекова, Г.Н. Смағұлова, Г.Д. Айтжанова, Қ. Ө. Есенова, Г. Сейдалиева сияқты қазақстандық зерттеушілер медиа дискурстың ерекшеліктерін, ағылшын тілінің әсерінен лексикалық нормалардың өзгеруін, сондай-ақ бұқаралық ақпарат құралдарындағы коммуникацияның когнитивтік-прагматикалық аспектілерін талдады.

Жалпы медиамәтіндердегі шетелдік кірме сөздерді қазақ тіл білімінде кім зерттеген деген мәселеге келетін болсақ, бұл тақырып тек Г.А. Досжанның «Ағылшын бизнес лексемаларының түркі тілдеріндегі семантикасы мен прагматикасы» және А.Б. Байдуллаеваның «Қазақ, ағылшын, орыс және неміс тілдері материалдары негізінде жарнама слогандарының когнитивті-коммуникативті табиғаты» философия докторы

дәрежесін алу үшін дайындаған диссертациялары бар. Бірінші диссертация ағылшын бизнес лексемаларын қазақ тілінде кездесуін жалпы зерттеп көрсетсе, екінші жұмыс ағылшын лексемаларының жарнама мәтіндерде қолданылуына арналған.

Алайда, қолда бар жетістіктерге қарамастан, лексикалық-семантикалық талдау және когнитивті-прагматикалық тәсіл тұрғысынан медиа мәтіндердегі англицизмдерді жан-жақты зерттеу жеткіліксіз зерттелген бағыт болып қала береді. Осы уақытқа дейін Қазақстанның қазіргі қазақ және орыс тілді медиамәтіндерінде англицизмдердің жұмыс істеуінің тілдік және когнитивтік стратегиялары жүйелі түрде қарастырылатын жұмыстардың тапшы екендігі байқалады. Осылайша, бұл зерттеу жұмысы қазақ медиамәтінінің құрылымындағы англицизмдердің қызмет ету ерекшеліктері алғаш рет екі аспект (лексикалық - семантикалық және когнитивтік-прагматикалық) бойынша тұтас талдауды ұсына отырып, осы олқылықтың орнын толтыруға арналған.

Зерттеу тақырыбы: қазіргі қазақ медиамәтінінің құрылымындағы англицизмдердің қалыптасуы, қызмет етуі, рөлі мен бейімделуінің лексикалық-семантикалық және танымдық - прагматикалық ерекшеліктері.

Зерттеудің мақсаты мен негізгі міндеттері: Зерттеудің мақсаты – қазақ медиамәтіндерінің құрылымында англицизмдердің орнығу үдерісін, бұқаралық ақпарат құралдары мен мәтіндеріндегі қызметтік қолданысын, сондай-ақ оларды лексика-семантикалық және когнитивті-прагматикалық тұрғыдан жан-жақты талдау болып табылады.

Қойылған мақсатқа жету үшін белгілі бір зерттеу міндеттерін кезең-кезеңімен орындау көзделеді:

- қазіргі қазақ тілінде кірме лексиканы зерттеудің ғылыми тәсілдерін қарастыру;
- жаһандану жағдайында мәдениаралық қарым-қатынаста ағылшын тілінің рөлін анықтау;
- ағылшын тіліндегі лексиканың қазіргі қазақ тіліне енуінің себептерін, түрлері мен кезеңдерін анықтау;
- қазақ медиамәтінін қазіргі қазақ тілінде англицизмдердің қызмет ету саласы ретінде сипаттау;
- семантикалық, когнитивтік және прагматикалық деңгейде қазақ медиамәтінінің құрылымындағы англицизмдерді сипаттау және олардың қызметтерін, жалпы ерекшеліктерін жүйелеу.

Зерттеу нысаны: заманауи қазақ тіліндегі медиамәтіндер (әлеуметтік-саяси газеттер: Егемен Қазақстан, Алматы Ақшамы, Оңтүстік Қазақстан), әлеуметтік желілер мен ғаламтор сайттары (instagram, tiktok, facebook, nur.kz, Kazsport, egemen.kz, okg.kz, aqshamnews.kz, 24.kz, baribar.kz, inform.kz, tengrinews.kz, massaget.kz, zakon.kz, forbes.kz, vesti.kz, khabar.kz, qazsporttv.kz, kapital.kz, vk.com, gov.kz, qazaqstan.tv), жарнама мәтіндері мен мандайшалары, қазақ тілінің лингвистикалық және түсіндірме сөздіктері. Талдау үшін жинақталған материал жаппай іріктеу арқылы жүзеге асырылды.

Талданған материалдар базасын 199 газет мақалалары, 390 онлайн жарияланымдар мен 434 жарнама мәтіндері қамтиды.

Зерттеудің теориялық-әдіснамалық негізін отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері құрайды:

1) тіл және коммуникация: А. Байтұрсынов, Р. Сыздық, Қ. Әбдуәли, А.Б.Әмірбекова, З.М. Базарбаева, М. Балақаев, М. Серғалиев, К. Аханов, Ә.Қ. Сейдамет, А. Алдаш, А.Ш. Алтаева, Т. Янсон, А.А. Реформатский, Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров, С.Г. Тер-Минасов, В.А. Звегинцев, Б.Н. Головин, А.П. Садохин, В.В. Воробьев, В.И. Тхорик, Н.Ю. Фанян, Т.Г. Грушевицкая, В.Д. Попков, О.А. Леонтович, U. Weinreich, S.G. Thomason, T. Kaufman, Д. Мацумото, К. Фосслер, D. Crystal, D. Graddol, E.T. Hall, A. Wierzbicka, Э. Лич, J.L. Austin, J.R. Searle, S. Duck, D.T. McMahan, A. Hughes, P. Trudgill, D. Watt, D. Murphy.

2) медиамәтін және медиадискурс: Ш. Құрманбайұлы, А.Ж.Жұмағұлова, Р.Қ. Әмірбекова, Г.Н. Смағұлова, Г.Д. Айтжанова, Қ.Ө. Есенова, Г. Сейдалиева, А. Белл, Т.Г. Добросклонская, Е.С. Кубрякова, В.Г. Гак, С.Г. Воркачев, В.А. Маслова, Л.В. Молчкова, Н.А. Кузьмина, Г.Я. Солганик, Я.Н. Засурский, Ф.Г. Фаткуллина, К.В. Андрианова, С.И. Трескова, V. Koller, Л.Р. Хиллиард, М.П. Сенкевич, Э.П. Ли, С. Рил. Гай, Ж. Бейнбриж, Н. Гок, Л. Тайнан.

3) кірме лексикасы мен оның үдерісі: А. Байтұрсынов, Р. Сыздық, Қ.Әбдуәли, Ш. Құрманбайұлы, А. Бисенгали, Э.Ф. Володарская, Л.П. Крысин, Д.С. Лотте, Э. Хауген, М.Н. Черкасова, А.И. Смирницкий, А.А. Брагина, А.Р. Ивлева, Н.М. Шанский, П. Дуркин, Б. Н. Головин, А.А. Горбов, О.Г. Остапенко, Е.А. Земская.

4) англицизмдер: Г.А. Досжан, Д. Байдрахманова, А.И. Дьяков, С.В. Воробьева, А.Ю. Романов, С.Г. Апетян, Е.В. Яковлева, Х. Пфандль, Х. Готлеб, П. Хофсти, С. Planchon, E.E. Núñez Nogueroles, M.A. Breiter, C. Furiassi, F. Rodríguez González, V. Pulcini, M. Görlach, R. Fischer, S. J.Schaefer.

5) когнитивтік лингвистика: Н.М. Уәли, Ж. Манкеева, Г.Б. Мадиева, Б.М. Тлеубердиев, З.З. Есеналиева, Э.Д. Сүлейменова, Э. Оразалиева, А. Ислам, Қ.Ә. Жаманбаева, А.Б. Әмірбекова С.Е. Исабеков, З.Қ. Ахметжанова, Е.С. Кубрякова, З.Д. Попова, И.А. Стернин, В. фон Гумбольдт, А.В. Гулыга, Г.В. Рамишвили, Ю.А. Левицкий, Й.Л. Вайсгербер, А.А. Зализняк, И.Б. Левонтина, А.Д. Шмелев, N. Fotion, John R. Searle, G. Lakoff, M. Johnson, G. Fauconnier, M. Turner, V. Evans, D. Geeraerts, R.W. Langacker, A. Goldberg, B. Dancygier.

6) прагмалингвистика: Н.Л. Тухарели, Ю.С. Степанов, Г.В. Колшанский, Г.Г. Матвеева, С.Ю. Кравченко, А.А. Вукова, К.Р. Schneider.

7) жарнама мәтіндеріндегі англицизмдер: С. Турсунбаев, Ж. Сеитов, Т.Н. Лившиц, А.А. Дедюхин, А.Г. Дедюхина, А.Н. Баранов, Е.Ф. Тарасов, R. Phillipson, Г. Шиллер, О. Boyd-Barret, A. Bell, E. Semino, P. Baker, D. Varga, L. Orešković Dvorski, S. Bjelobaba.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы: зерттеудің жекелеген бөлімдерінен алынған нәтижелер мен қорытындыларды жоғары оқу

орындарындағы «Жалпы тіл білімі», «Функционалдық стилистика», «Лингвистикалық прагматика», «Мәдениетаралық коммуникация», «Лексикология» пәндерінің оқу бағдарламасына енгізу, сондай-ақ ағылшын және қазақ тілдерін тереңдетіп оқытуда қолдану орынды деп есептеледі. Бұған қоса, қазақ медиамәтінінің құрылымында жиі кездесетін, алайда қолданыстағы лексикографиялық еңбектерде көрініс таппаған жаңа англицизмдер ағылшын-қазақ және қазақ-ағылшын сөздіктерін жетілдіруде, сондай-ақ біртекті және қостілді сөздіктер мен әдістемелік нұсқаулықтарды әзірлеу барысында қолдануға әлеуетті материал бола алады.

Зерттеу жұмысының қорғауға ұсынылатын тұжырымдар:

Зерттеу жұмысында ғылыми жаңалықтарды негізге ала отырып, қорғауға келесі тұжырымдар ұсынылады:

- Қазақ медиамәтініндегі англицизмдер – тілдік жүйенің жаһандану үдерісіне бейімделуінің айғағы. Себебі англицизмдер жаңа ұғымдар мен реалийлерді атау қажеттігінен туындап, қазіргі медиакеңістіктің ажырамас бір бөлігіне айналды. Сондықтан, англицизмдер медиамәтінде номинативтік қана емес, прагматикалық, экспрессивтік және идентификациялық қызметтер атқарады.

- Қазақ медиамәтініндегі англицизмдер семантикалық бейімделу арқылы мағына кеңеюіне немесе тарылуына ұшырайды. Бұл лексемалар тек ақпарат жеткізумен шектелмей, көп жағдайда оқырманның эмоциялық қабылдауына әсер етеді;

- Медиамәтіндегі англицизмдердің қолданылуы прагматикалық контекстке тәуелді: тақырып, мақсатты аудитория, стильдік бағыт бұл сөздердің таңдалуына ықпал етеді, себебі әсіресе қазіргі жастар аудиториясындағы англицизмдер ақпаратты жылдам түсінуге көмектесіп, күрделі ұғымдарды ықшам жеткізуге мүмкіндік береді (мысалы: таргетинг – әрі жарнама, әрі сатылым, әрі тиімді сауда, әрі өзін-өзі таныту, әрі кәсіпкерлікке үйрету);

- Когнитивтік-прагматикалық тұрғыда англицизмдер медиамәтіннің коммуникативтік тиімділігін арттыру құралы ретінде маңызды рөл атқарады. Англицизмдердің көптеп қолданылуы тілдік нормадан ауытқуға әкелуі мүмкін болғандықтан, олардың қолданылуы тілдік мәдениет пен этика шеңберінде реттелуі қажет.

- Қазақ тіліндегі медиамәтіндердегі англицизмдер әр түрлі лексикалық тақырыптық топтарда өз көрінісін табады;

- Медиамәтіндерде англицизмдерді жиі қолдану қазақ тілінде сөйлеушілерді әлемнің англоцентристік бейнесімен байланысты шындықты қабылдаудың когнитивті моделін қалыптастырады.

Зерттеу әдістері. Диссертациялық жұмыста әрбір жеке тараудың мақсаттары мен міндеттерін ескере отыра, теориялық, эмпирикалық және статистикалық тәсілдерді қамтитын зерттеу әдістерінің келесі түрлері қолданылды: бірінші тарауда тілдік материалдың теориялық-лингвистикалық талдауы (салыстыру, жүйелеу, сипаттау) әдістері қолданылды. Екінші тарауда семантикалық белгілерді толық және дәл анықтауға мүмкіндік

беретін сөздік анықтамаларын талдау, концептуалдау, семантикалық интерпретациялау, сауалнама жүргізу, сөздің мағынасын компоненттік және контекстік талдау; дистрибутивті талдау, сөзжасамдық және тұжырымдамалық талдау әдістері, тарихи этимологиялық және лингвомәдени түсініктеме әдістері қолданылды. Үшінші тарауда англицизмдерді кешенді лексика-семантикалық талдау, бақылау, сандық (статистикалық) және сапалық талдау, лексиканы тақырыптық топтар бойынша жіктеу, стилистикалық талдау әдістері қолданылды.

Зерттеу жұмысының сыннан өтуі мен жариялануы. Зерттеу жұмысының қорытындылары мен нәтижелері бойынша Отандық және шетелдік ғылыми басылымдар мен ғылыми-теориялық, халықаралық конференцияларда 14 мақала жарияланды.

Scopus деректер базасына енгізілген журналдарда:

1. Zhussubalina Zh. Cognitive and pragmatic features of Anglicisms in Kazakh media text // *Lebende Sprachen*. – 2023. - Vol. 68, no. 2. – P. 138-152.

Қазақстан Республикасының Жоғары білім және Ғылым министрлігі Білім және Ғылым саласындағы бақылау комитеті ұсынатын ғылыми басылымдарда:

1. Zhussubalina Zh. Anglicisms in Kazakh newspapers: semantical and contextual approach // *Bulletin of Ablai Khan University of international relations and world languages. Series: Philological sciences*. – Almaty, 2022. – №1 (64). – P. 58-69.
2. Жусубалина Ж.М. Заманауи англицизмдерді медиамәтін арқылы оқыту // Абылайхан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ хабаршысы. «Филология ғылымдары» сериясы. - Алматы, 2022. - №2 (65). – Б. 233-249.
3. Жусубалина Ж.М. Радио, телехабар тілінің англицизмдерді қалыптастырудағы рөлі // Абылайхан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ хабаршысы. «Филология ғылымдары» сериясы. – Алматы, 2022. – №4 (67). – Б. 69-86.
4. Жусубалина Ж.М. Бұқаралық ақпарат құралдарындағы сөз мәдениеті мәселесі // Ясауи университетінің хабаршысы. – Түркістан, 2023. – №1 (127). – Б. 131-143.
5. Жусубалина Ж.М. Қазақ медиамәтінінің қазіргі коммуникативті кеңістіктегі рөлі // Торайғыров Университетінің Хабаршысы. «Филологиялық» серия. – Павлодар, 2023. – №1 (2023). – Б. 135-147.
6. Жусубалина Ж.М. Әлеуметтік желілер мен ғаламтор сайттарындағы англицизмдер // Абылайхан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ хабаршысы. «Филология ғылымдары» сериясы. – Алматы, 2024. – №1 (72). – Б. 111-129.

Халықаралық және республикалық ғылыми-практикалық конференцияларда:

1. Жусубалина Ж.М. Жаһандану кезеңіндегі мәдениетаралық коммуникация: ағылшын тілінің дүниежүзілік рөлі // «Әуезов оқулары -19: Тәуелсіз Қазақстанға – 30 жыл» атты халықаралық ғылыми-

- тәжірибелік конференциясының еңбектері. – Шымкент, 2021. – Том 3 (3). – Б. 197-200.
2. Жусубалина Ж.М. Қазақ тіліндегі англицизмдердің классификациясы // «Әуезов оқулары – 20: Мұхтар Әуезов мұрасы – ұлт қазынасы» М.О.Әуезовтің 125-жылдығына арналған халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының еңбектері. – Шымкент, 2022. – Том 2. – Б. 280-282.
 3. Жусубалина Ж.М. The features of using anglicisms in Kazakh mass media // Материалы III Международной научно-практической конференции молодых ученых и студентов «Приоритетные направления развития спорта, туризма, образования и науки». - Москва: Нижегородский государственный университет им. Н.И. Лобачевского, 2022. - С. 266-269.
 4. Жусубалина Ж.М. Қазақ тіл біліміндегі англицизмдердің антропоцентристік бағытта қарастырылуы // Оңтүстік Қазақстан Ғылым Жаршысы. М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті. - Шымкент, 2022, - №1 (17). - Б. 164-170.
 5. Жусубалина Ж.М. «Баспа және электронды медиамәтіндер англицизмдер» // Қазақстан-Ресей медициналық университетінің 30-жылдығына арналған «Заманауи әлемдегі ғылым және білім беру: мәселелері мен келешегі» жас ғалымдар мен студенттердің Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының мақалалар жинағы. - Алматы, 2023. - Б. 57-61.
 6. Жусубалина Ж.М. Қазақ тіліндегі англицизмдерді бейімдеу тәсілдері // «Әуезов оқулары-21: Жаңа Қазақстан – еліміздің болашағы» М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің 80 жылдығына арналған халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция еңбектері. - Шымкент, 2023. - Том 1. - Б. 256-261.
 7. Жусубалина Ж.М. Баспа және электронды БАҚ беттеріндегі англицизмдер. «Шоқан оқулары-27: Аймақты дамытудағы университет ғылымының рөлі» арналған халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары. - Көкшетау, 2023. - Том 1. - Б. 105-110.

Диссертациялық жұмыстың көлемі мен құрылымы: Диссертация кіріспеден, 3 тараудан, қорытынды, пайдаланған әдебиеттер тізімінен және қосымшалардан тұрады. Диссертациялық жұмыс 16 Диаграмма, 10 сурет және 10 Кестені қамтыған. Сілтеме жасалған әдебиеттер тізімі 167.